

TÜRKİYE'DE TİCARETİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ SÜRECİNDE İÇ TİCARET HADLERİNE YÖNELİK BİR ANALİZ: 1990-2009

Doç. Dr. Elif UÇKAN DAĞDEMİR*

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye'de ticaretin serbestleştirilme sürecinin hız kazandığı 1990-2009 döneminde, tarım ürünleri fiyatlarının sanayi malları fiyatları karşısındaki göreceli gelişimi iç ticaret hadleri yardımıyla analiz edilmektedir. 1990-1998 döneminde 1994 ekonomik kriz yılı dışında tarım sektörü lehine gelişen iç ticaret hadleri 1998 yılı sonrasında tersine dönmüş ve 2001 ekonomik krizinde dibe vurmuştur. 2001-2004 döneminde artış eğilimi kazanan iç ticaret hadleri, 2004 yılı sonrasında tarım sektörü aleyhine gelişmeye başlamıştır. Çalışmada, 1990-2009 döneminde iç ticaret hadlerini açıklayan faktörler üç aylık verilerle En Küçük Kareler yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmanın bulguları, Türkiye'de iç ticaret hadlerinin geçmiş dönem göreceli fiyatları ve cari yıl üretim düzeyleri gibi piyasa unsurları tarafından açıklanmakta olduğunu göstermiştir. Çalışmanın kapsadığı dönemde iç ticaret hadleri tarım lehine bir gelişme göstermiyor olsa da ticaretin serbestleştirilmesinin iç ticaret hadlerini tarım sektörü lehine etkilediği anlaşılmıştır. Çalışmanın bu bulgusu, tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesine yönelik mevcut düzenlemelerin, sanayi ürünleri ticaretine yönelik düzenlemelere kıyasla daha korumacı olması ile açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İç ticaret hadleri, ticaretin serbestleştirilmesi, tarım sektörü, fiyat makası

AN ANALYSIS OF THE DOMESTIC TERMS OF TRADE IN THE PROCESS OF TRADE LIBERALIZATION IN TURKEY: 1990-2009

ABSTRACT

In this paper, the relative price of agricultural commodities versus that of industrial commodities is analyzed via domestic terms of trade during 1990-2009 when trade liberalization gained impetus in Turkey. The domestic terms of trade which are improved in favor of the agricultural commodities during 1990-1998 except 1994 which is acknowledged as an economic crises year are reversed against the agricultural commodities after 1998 and plummeted in 2001 economic crises. The domestic terms of trade which are improved during 2001-2004 are deteriorated against the agricultural commodities after 2004. In the paper, the factors that define the domestic terms of trade during 1990-2009 are estimated via Least Squares Method with quarterly data. The findings of the paper revealed that the domestic terms of trade in Turkey are defined by the market mechanisms like the relative prices of the previous year and the relative production of the current year. Although the domestic terms of trade is not improved in favor of the agricultural commodities during the examination period, it is evident that the trade liberalization affects the domestic terms of trade in favor of the agricultural commodities. This finding is explained by the current protectionist regulations in the liberalization of the agricultural commodities trade relative to the regulations in industrial commodities trade.

Keywords: Domestic terms of trade, trade liberalization, agricultural sector, price scissors

* Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, e-posta: euckan@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Tarım sektöründeki üreticilerin reel geliri nominal tarım fiyatlarından daha çok tarımsal ürünlerin sanayi ürünleri karşısındaki görece fiyatları tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle tarım ve sanayi ürünleri arasındaki iç ticaret haddinin tarım sektöründeki üreticilerin reel gelirlerini ve refah düzeylerini etkilediği kabul edilmektedir. Derviş ve Robinson (1980) Türkiye'nin gelir dağılımı sorununu tarım ve tarım dışı sektörler arasındaki gelir farklılığı ile ilişkilendirdikleri çalışmalarında, tarım ve tarım dışı sektörler arasındaki gelir farklılığını yaratan unsurlar arasında iç ticaret hadlerindeki gelişimin etkisini somut olarak ortaya koymuşlardır. Celasun (1986) da Türkiye'de iç ticaret hadlerinin tarım sektörü aleyhine gelişmesinin gelir eşitsizliğini arttıran sonuçları olduğuna dikkat çekmiştir. Türkiye'de sektörler arasındaki gelir farkını yaratan faktörler arasında, tarımsal ürünlerin sanayi malları karşısındaki görece fiyatlarını düşük tutarak sanayi sektörüne kaynak aktarmayı amaçlayan fiyat makası politikasının etkisi tartışılmaktadır.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar olan dönemde iç ticaret hadleri sanayi malları lehine gelişmiş, fiyat makası yoluyla devlet sektörü de içinde olmak üzere sanayide sermaye birikimini sağlamaya yönelik kaynak transferi gerçekleştirilmiştir (Tezel, 1994, s. 425-431; Pamuk, 2009, s. 74). Planlı sanayileşme dönemi, fiyat makasının tarımsal üreticiler aleyhine geliştiği yıllarla örtüşmektedir. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde, fiyat makası yoluyla sanayide sermaye birikimini sağlamayı amaçlayan politikalarından, ithal ikameci sanayileşme politikalarının gereği olarak iç talebi genişletmeye yönelik politikalara geçilmiştir. Devletin, ürün destekleme programlarıyla ve tarım sektörüne yönelik sübvansiyonlarla iç ticaret hadlerini tarımsal üreticiler lehine etkilediği bu dönemde tarım sektörünün fiyat makası politikası ile sanayi sektöründeki sermaye birikimine katkısı zayıflamıştır (Pamuk, 2009, s. 74).

1960'lı yıllarda ithal ikameci sanayileşme sürecinin ilerleyen aşamasına geçilirken destekleme alım fiyatlarıyla tarım sektörü gelirleri arttırılmaya çalışılmıştır. Sanayi sektörü için dolaylı bir teşvik unsuru olarak görülen bu politika iç ticaret hadlerini tarım lehine geliştirmiş; sanayi sektörünün istihdam ve girdi maliyetleri ile birlikte kar, yatırım ve üretim süreçlerini ve dış pazarlarda rekabet olanaklarını olumsuz etkilemiştir. (Kepenek ve Yentürk, 2009, s. 395).

1980'e kadar uygulanan dış ticaret politikası ve kur politikası tarım sektörü gelirlerini koruma yönünde gelişmiştir (Kazgan, 2003, s. 384). Benimsenen döviz kuru sistemi ve koruma engelleri tarımsal ürünler iç pazarında ithalat yoluyla rekabet ortamı yaratılmasına izin vermemiştir. Uluslararası fiyatlarla rekabetten uzak bir ortamda oluşan tarım ürünleri fiyatları fiyat makasının genelde tarım lehine gelişmesine neden olmuştur.

1980 sonrasında destekleme alım politikalarının önemini kaybetmesi ve ithalatın serbestleştirilmesi yönünde atılan adımlar, serbest piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte 1980 öncesi koşullarda tarımın sağladığı ekonomik yararların kaybolmaya başlamasına neden olmuştur. Bu politikalarda asıl amaç tarımsal ürünlerin fiyatlarını olabildiğince düşük tutmak, kentsel işgücü maliyetini ve tarımsal girdi kullanan sanayi ürünlerinin maliyetini düşürerek ihracatta rekabet avantajı yaratmak olmuştur. Türkiye'de dışa açılmanın hedeflendiği bu yıllarda, tarıma destek veren uygulamalar azalarak devam etmiş olsa da fiyat makası tarımın aleyhine olmak üzere büyük ölçüde açılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2009, s. 398).

Fiyat makası, tarıma destek uygulamalarının sınırlı da olsa sürdürülmekte olduğu 1990'lı yıllarda tarım ürünleri lehine gelişmiştir (Boratav, 2009). Tarımda yeniden yapılandırmayı amaçlayan 1994 ekonomik programının ardından, 1999 yılı sonunda tarımda fiyat ve girdi odaklı destekleme uygulamalarından büyük ölçüde vazgeçilmiştir. Bu uygulamanın yerini doğrudan gelir desteği uygulaması almıştır. Tarımsal ürünlerde dünya fiyatlarını referans alan ve bu amaçla tarımsal ürünlerin ithalatını kolaylaştıran uygulamalar öne çıkmıştır. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması ve Avrupa

Birliği ile Gümrük Birliği'nde son aşamaya geçilmesi ile birlikte tarım ürünleri ithalatının serbestleştirilmesi yönündeki gelişmeler hız kazanmıştır. Türkiye'de tarım sektörüne yönelik bu uygulamalar, fiyat makasının 1998 yılından 2000'li yılların sonlarına kadar geçen dönemde, tarım ürünleri aleyhine gelişmesine neden olmuştur (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2006, s. 63).

Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren ekonomik kriz, bütçe açıklarının finansmanı sorunu ve küreselleşme dinamiklerinin etkisiyle fiyatların fırsat maliyetlerini daha yakından yansıttığı yeni bir döneme girilmiştir. İç ticaret hadleri artık tarımsal ürünlerin fiyatlarını işgücü ve girdi maliyeti olarak gören ve arz yanlı politikalarla tarımsal ürünlerin fiyatlarını düşük tutarak sanayide sermaye birikimi sağlamayı amaçlayan fiyat makası politikasının bir aracı olarak görülmektedir. Aynı şekilde iç ticaret hadleri, tarımsal ürünlerin fiyatlarını üreticilerin geliri olarak gören ve talep yönlü politikalar doğrultusunda yüksek fiyatların oluşumunu hedefleyen uygulamaların bir aracı olmaktan da çıkarılmıştır. Ticaretin serbestleştirilmesiyle birlikte kaynakların ve gelirin sektörlerarası dağılımını belirleme fonksiyonu, fiyat makası politikalarının yürütücülerinden piyasa sisteminin eline geçmiş bulunmaktadır.

Türkiye ekonomisi 1980'li yıllardan itibaren ticaretin serbestleştirilmesi yönünde adımlar attıysa da sanayi ürünlerine kıyasla tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi sürecinin daha yavaş gerçekleştiği gözlenmektedir. Türkiye'de tarımsal ürünlerin ticaretinin serbestleştirilmesi süreci DTÖ Tarım Anlaşması'nın miktar kısıtlamalarının ve ihracat sübvansiyonlarına ilişkin istisnaların aşamalı olarak ortadan kaldırılması konusundaki yükümlülükleri doğrultusunda devam etmektedir (Çakmak, 2007, s. 3). Bu gelişmelerin tarım ve sanayi sektörleri arasındaki fiyat makasını ne yönde etkilediği ve sektörlerarası bölüşüm ilişkilerine nasıl yansıdığı sorusu önem kazanmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de ticaretin serbestleştirilme sürecinin hız kazandığı 1990-2009 döneminde tarım sektörü fiyatlarının sanayi sektörü görece fiyatları karşısındaki gelişimini saptamayı ve ticaretin serbestleştirilmesinin iç ticaret hadleri üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Girişi izleyen ikinci başlıkta Türkiye'de tarım ve sanayi sektörleri arasındaki fiyat makasının gelişimi iç ticaret haddi göstergeleri yardımıyla belirlenmiş ve dönemin ekonomi politikalarıyla ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü başlığı altında, ticaretin serbestleştirilmesi ve iç ticaret hadleri ilişkisini kuran teorik çerçeve, ilgili literatür ile bağlantısı kurularak oluşturulmuştur. İç ticaret hadlerini açıkladığı düşünülen değişkenlerden hareketle oluşturulan modelin elde edilme sürecinin ve değişkenlerin tanıtıldığı dördüncü başlığı, çalışmanın bulgularının paylaşıldığı beşinci başlık izlemiştir. Çalışmanın genel değerlendirmesi ve bulguların politika öncelikleri açısından değerlendirilmesi ise sonuç başlığı altında ele alınmıştır.

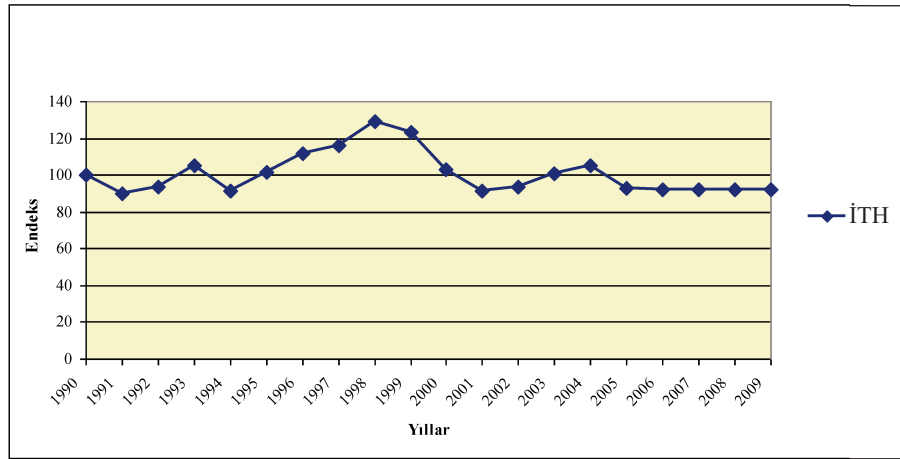
2. 1990-2009 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İÇ TİCARET HADLERİ

Tarım ve sanayi ürünleri arasındaki iç ticaret haddinin zamana bağlı olarak gelişimi yaygın larak, iç (net trampa) ticaret hadleri (İTH) olarak tanımlanan bir gösterge üzerinden takip edilmektedir. İTH, tarımsal ürünlerin fiyat endeksinin sanayi ürünleri fiyat endeksinde oranlanmasıyla elde edilmektedir ($İTH = F_T / F_S$). Bu gösterge zamana bağlı olarak $İTH > 1$ olduğu zaman, tarım sektörü fiyatlarının görece olarak arttığını ve iç ticaret hadlerinin tarımsal ürünler lehine geliştiğini; $İTH < 1$ olduğu zaman ise tarım sektörü fiyatlarının görece olarak azaldığını ve iç ticaret hadlerinin tarımsal ürünler aleyhine geliştiğini göstermektedir.

İTH değerlendirilirken, tarımsal ürün fiyatlarıyla sanayi ürünleri fiyatlarının karşılıklı etkileşim içinde oldukları dikkatten uzak tutulmamalıdır (Ghosh, 1988, s. 13). Tarımsal ürün fiyatlarındaki artış, sanayi sektöründe hem girdi maliyetlerini hem de işgücü maliyetlerini (reel ücretlerin sabit olduğu varsayımı altında) arttırabilmektedir. Bu gelişme karşısında sanayi sektörü, artan maliyetlerini fiyatlarına yansıtacak olursa tarım üreticilerinin reel gelirleri ve satın alma güçlerinde azalmaya neden olabilir. Buna karşın, iç ticaret hadlerinin tarımsal üreticilerin reel gelirleri üzerindeki olumsuz etkisi tarım

sektöründeki verimlilik artışıyla dengelenebilir. Tyagi (1987) büyük ölçekli bir verimlilik artışının, girdi fiyatlarının sabit olduğu varsayımı altında birim üretim maliyetlerinde anlamlı bir düşüğe neden olabileceğini açıklamaktadır. Bununla birlikte, tarımsal üretimdeki artışın tarımsal ürün fiyatlarını aşağıya çeken etkisi, tarımsal üreticilerin verimlilik artışına bağlı olarak sağladıkları gelir kazanımlarını yok edebilecek düzeyde olabilir.

Çalışmada, tarım ve sanayi sektörlerine ait fiyat düzeyleri gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) deflatörleriyle ölçülmüştür. GSYİH deflatörleri Türkiye İstatistik Kurumu'nun 1990-2009 dönemine ait üçer aylık rakamları kullanılarak, her iki sektörün GSYİH rakamlarının ilgili yıllardaki sabit fiyatlarla GSYİH rakamlarına bölünmesiyle elde edilmiştir. Tarım ve Sanayi sektörleri GSYİH deflatörleri yardımıyla hesaplanan İTH değerleri 1990 yılını baz alarak düzenlenmiş olan endeks değerlerine dönüştürülmüş ve Şekil 1'e aktarılmıştır. Şekil'de İTH endeksinin artış eğilimi gösterdiği yıllarda fiyat makası tarım lehine gelişmekte, azalma eğiliminde olduğu yıllar ise iç ticaret hadleri tarım aleyhine gelişmektedir. İTH endeksinin baz yıl değerinin üzerinde olduğu yıllar fiyat makasının tarım lehine, altında olduğu yıllar ise tarım aleyhine geliştiği yıllardır. Bu değerlendirme kriterlerine göre, İTH'nin gelişim eğilimi 1990-1998, 1998-2004 ve 2004-2009 olmak üzere farklı eğilimlerin yaşandığı üç ayrı dönemi işaret etmektedir.

Şekil 1. Türkiye'de İTH Endeksinin Yıllara Göre Gelişimi (1990-2009)

1990-1998 döneminde artış eğiliminde olan İTH, 1994 ekonomik kriz yılı dışında fiyat hareketlerinde genel olarak tarım lehine bir gelişme olduğuna işaret etmektedir. 1991, 1992 ve 1994 yıllarında fiyat makası tarım sektörü aleyhine gelişmiştir. İTH endeksinin artış eğilimi 1999 yılı ile birlikte tersine dönerek tarım aleyhine gelişmeye başlamıştır. 2001 yılı ekonomik krizinin etkisiyle tarım aleyhine oluşan fiyat makası ile birlikte dibe vuran İTH, 2001-2004 döneminde tarım lehine gelişmiş olsa da endeksteeki geçici artış, 1999 sonrasındaki genel trendi tarım lehine döndürmeye yetmemiştir. 2004 yılından itibaren oluşan İTH endeksine göre fiyat makası tarım sektörü aleyhindeki gelişimini sürdürmektedir.

İTH'nin 1990-2009 dönemine ait gelişim eğilimleri tarıma yönelik politikalarındaki dönüşümün etkisiyle açıklanabilir: Türkiye'nin 1995 yılında DTÖ'ne üye olması, DTÖ Tarım Anlaşması'ndan doğan yükümlülükleri üstlenmesini de gerekli kılmıştır. Bu anlaşma Türkiye'ye tarımsal ürünlerin ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde yükümlülükler getirirken aynı zamanda tarımsal üreticileri tarım ürünlerindeki rekabetin olumsuz etkilerinden korumak amacıyla tarife uygulaması esnekliği de tanımaktadır. Türkiye, uygulamakta olduğu tarımsal destekleri DTÖ Tarım Anlaşması'nın ticareti bozan

ve aşamalı olarak kaldırılması gereken destekler olarak tanımladığı Amber Kutu desteklerinden, uygulanmasında sakınca görmediği Yeşil Kutu desteklerine dönüştürme taahhüdünde bulunmuştur (Aerni, 2007, s. 434). Bu taahhüdü ile Türkiye, ticareti saptırıcı sonuçları olan girdi ve fiyat sübvansiyonlarının yerine, mal hareketliliğine engel olmayacak doğrudan gelir desteği gibi uygulamalara geçmektedir. Türkiye, böylelikle tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde önemli bir adım atmış bulunmaktadır.

Türk tarım politikalarında, DTÖ Tarım Anlaşması'nın getirdiği yükümlülükler yanında, 1990 sonrasında sıklaşan ekonomik krizler, IMF ile üzerinde uzlaşılan istikrar programları ve Dünya Bankası ile imzalanan yapısal uyum programları çerçevesinde büyük bir dönüşüm yaşanmaktadır (Aerni, 2007, s. 432). İTH'nin bu dönemdeki gelişim sürecini Kazgan (2003, s. 389), "tarım sektöründe 2000'li yıllara gelindiğinde 1930-1980 döneminde inşa edilmiş olan tarıma destek veren kurumların, idari yapıların ve fiyat destek politikalarının hızla tasfiye edilmesinin yıkıcı etkileri oluşmuştur" ifadesi ile açıklamaktadır.

Türkiye ekonomisinde ticaretin serbestleştirilme sürecinin hız kazandığı 1990-2009 döneminde İTH endeksinin genel eğilimleri tespit edilebilse de bu dönemde görece fiyatların gelişim eğilimini açıklayan faktörleri ve etkilerini saptayan daha kapsamlı bir analize ihtiyaç duyulmaktadır.

3. TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

Fiyat makası politikasının sanayileşme ve ekonomik büyüme için sermaye birikimi ve gelir dağılımı ile ilgili anlamlı sonuçları olduğu kabul edilmektedir. (Sah ve Stiglitz 1984, 1987; Knight 1995). Fiyat makası politikası, tarımsal ürün fiyatlarını düşük belirleyerek sanayi üretiminde nominal ücretleri düşük tutmayı ve bu yolla sanayi sektöründe sermaye birikimi yaratmayı hedeflemektedir. 1980'ler öncesinde gelişmekte olan ülkelerin çoğu, tarım dışı sektöre ucuz gıda sağlamak amacıyla tarım ürünleri ticaretini vergilendirmek ve sanayi sektörünü korumak üzere ülke paralarını aşırı değerli tutmak gibi politikalara başvurmuşlardır (World Bank, 2008, s. 96; Mamingi, 1996). Bu politikalar altında tarımsal ürün fiyatları sanayi malları fiyatlarının gerisinde kalırken, tarımsal üretim artışı baskı altına alınmıştır.

1980'li yıllarla birlikte gelişmekte olan ülkeler, tarımsal ürün fiyatlarına müdahale politikasını terk ederek, tarım sektörünü dış ticarete açmaya ve ürün fiyatlarının oluşumunu piyasa koşullarına bırakmaya başlamışlardır (World Bank, 2008, s. 97). Gelişmekte olan ülkelerin tarım sektörüne yönelik politikalarındaki bu dönüşümün, fiyat makası politikasının tarım sektörü üzerindeki olumsuz sonuçlarına benzer sonuçları olduğu ifade edilmektedir. Ticaretin serbestleştirilmesinin iç ticaret hadlerine yansıyan etkileri üzerine başlatılan tartışmalar, klasik dış ticaret teorilerine dayalı bir zemin oluşturma çabasıyla birlikte gelişmektedir.

Klasik dış ticaret teorisi, ticarete açılan bir ülkenin ülke içi görece mal fiyat oranlarının görece dünya mal fiyat oranlarıyla eşitlenme yönünde hareketleneceğini ifade etmektedir. Haberler (1950), dış ticaretteki kısıtlamaların ülke içi görece mal fiyatları üzerindeki etkisine değinmiştir. Dış ticaretin iç ticaret hadlerini ne yönde etkileyeceği farklı şekilde ifade edilmiştir. Klasik iktisatçılara göre dış ticaretin iç ticaret hadlerini tarımsal ürünler lehine etkilemesi beklenirken, Singer Prebisch tezinin doğal sonucu olarak dış ticaretin iç ticaret hadleri üzerindeki etkisi tarımsal ürünler için negatif olacaktır (Hossain, 2008, s. 41). David Hume, James Steuart, Adam Smith, Thomas Malthus, David Ricardo gibi klasik iktisatçılar, tarımın sanayi karşısında azalan verimleri yaşamaması nedeniyle tarım ve sanayi sektörleri arasındaki uzun dönemli iç ticaret hadlerinin tarım lehine artış eğiliminde olacağı düşüncesini paylaşmışlardır.

Singer ve Prebisch'in net değişim ticaret hadlerinde, mamul mallar lehine uzun dönemli azalmaya dikkat çeken çalışmaları, ticaret hadlerinin gelişimi konusunda önemli bir kaynak olmayı sürdürmektedir. Singer (1950) ve Prebisch (1959; 1962)'in hipotezine göre, mamul malların

uluslararası fiyatları tarım ürünlerinin uluslararası fiyatlarından daha hızlı artmaktadır. Hipotez ülke içi fiyatların gelişimi açısından değerlendirildiğinde, tarım ürünlerinin fiyatlarının da mamul malların fiyatlarından daha yavaş bir hızla artacağı ve bunun sonucunda iç ticaret hadlerinin mamul mallar lehine gelişeceği düşünülmektedir. Bu nedenle Singer ve Prebisch, gelişmekte olan ülkelerin ithal ikameci politikalarla mamul malların üretiminde çeşitlendirmeye gitmelerini önermektedir.

Heckscher-Ohlin dış ticaret modeli, dışa açılmanın tarım ve sanayi ürünleri arasındaki iç ticaret hadlerini etkileme mekanizmasına farklı bir yaklaşım getirmektedir. Heckscher-Ohlin dış ticaret modeline göre her ülke nispeten bol ve nispeten ucuz olan üretim faktörünü yoğun olarak kullanarak üretimde bulunduğu sektörlerde ihracata yönelirken; nispeten kıt ve pahalı olan üretim faktörünü yoğun olarak kullandığı sektörlerde ise ithalata yönelir. Özetle, büyük oranda pahalı faktör yoğun mallar ithal edilirken, büyük oranda ucuz faktör yoğun mallar ihraç edilmektedir (Ünsal, 2005, s. 156). Göreli olarak yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olduğu için ve tarımsal malların üretiminin emek yoğun olması nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin tarım sektöründe olduğu kabul edilmektedir (Gingrich ve Garber, 2009, s. 29). Gelişmekte olan ülkelerin dışa açılma ile birlikte işgücü verimliliği görece olarak düşük olan tarım sektöründe uzmanlaşarak bu sektörde ihracata, verimliliği görece olarak yüksek ve koruma altında olan tarım dışı sektörde ise ithalata yönelmesi beklenmektedir. Dış ticaret önündeki engelleri kaldıran gelişmekte olan ülkelerin göreli faktör fiyatları dünya faktör fiyatları oranına yakınsarken göreli tarım ve sanayi ürün fiyatları da dünya fiyatları oranına yakınsama gösterecektir (Krugman, Obstfeld, 2009, s. 58-68). Bunun anlamı, tarım ürünleri üretiminde uzmanlaşan ülkede ücret gelirleri sermaye gelirlerine göre artış gösterirken, tarım ürünlerinin sanayi ürünleri karşısındaki göreli fiyatının artacak olmasıdır.

Ticaretin serbestleştirilmesinin tarım sektörü üzerindeki etkisini farklı ülke örneklerinden hareketle açıklayan karma sonuçlar elde edilmiştir. Bu alandaki çalışmaların öncüsü olduğu gözlenen ve dış ticarete yönelik kısıtlamaların ihracatçı sektörden ithal ikameci sektöre kaynak aktarmakta olduğunu açıklayan Lewis (1968), Pakistan'da 1950'li ve 1960'lı yıllarda müdahaleci politikalar altında oluşan tarım ve sanayi ürünleri göreli fiyatlarının, serbest ticaret altında oluşması beklenen göreli fiyatların önemli oranda gerisinde kaldığını saptamıştır. Lewis'in tartıştığı dış ticaret ve ülke içi fiyat hareketleri konusunun, gelişmekte olan ülkelerin küresel ekonomiyle bütünleşme süreçlerinin hızlanmasıyla birlikte, yeniden güncellik kazandığı görülmektedir. Küresel ekonomiyle bütünleşmekte olan gelişmekte olan ülkelere dış ticaretin tarım ve tarım dışı sektör fiyatları üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalarda birbirinden farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bunlar arasında bazı çalışmalar ticaretin serbestleşmesinin tarımsal gelirler üzerindeki etkisine odaklanmakta ve bu etkiyi sektörel fiyatların gelişimi üzerinden açıklamaktadır. Amin ve diğerleri (2002) piyasa ekonomisine geçiş yönündeki düzenlemeler ile Kamerun'da tarım sektöründeki karlılık ve üretimin anlamlı düzeyde arttığını tespit etmişlerdir. Storm (2003), Hindistan'da tarımsal ürünlerin ticaretinin serbestleştirilmesi sonucunda tarımsal ürün fiyatlarının artmasının, tarımsal yatırımları teşvik ederek tarımsal gelirler ve kırsal gelirleri arttırdığını saptamıştır. Kamerun'da olduğu gibi Hindistan'da da tarımsal ürün fiyatlarındaki teşvikin kaynağı ülke parasının devalüe edilmesi olmuştur. Blake ve diğerleri (2002) Uganda'da liberalizasyon reformlarını açıkladıkları çalışmalarında tarım sektörüne yönelik fiyat teşviklerinin geliştiğini ve kırsal hanehalkları için refah kazançları oluştuğunu saptamışlardır. Anderson ve diğerleri (2006), tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi ile dünya tarım ürünleri fiyatlarının anlamlı ölçüde artacağını ve gelişmekte olan ülkelerin tarım ürünleri ihracatı içindeki paylarını arttıracaklarını tahmin etmiş; ancak bu tahminlerin mal türlerine ve ülkelere göre önemli farklılıklar gösterdiğini açıklamışlardır. Boratav (2001) Afrika ülkeleri için yaptığı bir çalışmada, tarımda liberal politikaları uygulayan ülkelerdeki fiyat makasının, tarım sektörü devlet tarafından desteklenmekte olan ülkelere kıyasla, tarım lehine gelişmekte olduğunu gösteren bir kanıt bulamadığını açıklamıştır. Gingrich ve Garber (2009), El Salvador ve Kosta Rica gibi tarım sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iki ülkenin, piyasaların serbestleştirilmesi ve dışa açılması ile birlikte tarım sektörü üzerindeki etkilerinin farklı geliştiğini saptamıştır. Ticaretin serbestleştirilmesi sonrasında Kosta Rica'nın tarım sektörü daha da güçlenir ve göreli fiyatları tarım lehine gelişirken; El Salvador'un tarım sektörünün olumsuz etkilendiği ve göreli fiyatların tarım sektörü lehine gelişmediği görülmüştür. Carter ve Zhu

(2009), 1978-2005 döneminde Çin'in dış ticarete açılmasının iç ticaret hadleri üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında, ticarete dışa açılmanın Çin'in iç ticaret hadlerini tarım lehine etkilediğini gösteren sonuçlar elde etmişlerdir. Mollick ve diğerleri (2008), ABD'nin reel iç ticaret hadlerinin azalma yönünde yavaş ve anlamlı bir eğilim gösterdiğini, 1947-1998 döneminde iç ticaret hadlerinde gözlenen bu azalma eğiliminin küreselleşme süreciyle bir ilişkisinin olmadığını saptamışlardır.

4. ÇALIŞMANIN MODELİ VE VERİ KAYNAKLARI

Kapalı bir ekonomide iç ticaret hadleri tarım ürünlerinin ve sanayi ürünlerinin arz ve talebine göre oluşan görece fiyatlar tarafından belirlenmektedir. Açık ekonomide iç ticaret hadleri, söz konusu sektörlerin arz ve talep koşulları ile birlikte bu ürünlerin görece ihracat ve ithalat büyüklükleri tarafından belirlenmektedir.

Carter ve Zhu (2009) dış ticaret politikasının ülke içi fiyatlar üzerindeki etkisinin yönü ve büyüklüğünü belirleyen değişkenleri açıklayan az sayıdaki uygulamalı çalışmanın metodolojik yaklaşımlarını özetlemiştir. Bu çalışmalarda dış ticaretin ülke içi fiyatlara etkisi, ithal edilen mallarla ülke içinde üretilen mallar arasındaki çapraz talep esnekliği ve döviz kurlarının geçiş etkisi ile açıklanmaktadır (Campa ve Goldberg, 2005 ve 2006; Persons ve Sato, 2008; Mallick ve Marques, 2008; Warr, 2008). Carter ve Zhu (2009) dış ticarete dışa açıklık derecesini, sektörler arasında fiyat farklılığı yaratan dinamikler ile sektörler arasındaki fiyat iletkenliğini sağlayan dinamikleri açıklayan yeterli bir değişken olarak almıştır. Dışa açıklık derecesi, dış ticaretin sektörel fiyatları farklılaştırma etkisini veya sektörel fiyatlar arasındaki iletkenlik etkisini ayırıştırarak açıklayamasa da ilişkinin derecesini ve yönünü gösteren yeterli bir değişken olarak kabul edilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'de ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde iç ticaret hadlerinin çalışmanın kapsadığı dönemde tarım lehine mi yoksa tarım aleyhine mi etkilendiğini saptamak amacıyla oluşturulan tahmin eşitliğinde Carter ve Zhu (2009)'nun çalışması esas alınmıştır.

Tarım ve sanayi sektörlerine ait fiyat düzeylerinin takip edildiği endeksler, Türkiye İstatistik Kurumu'nun 1990-2009 dönemine ait üçer aylık rakamları kullanılarak, tarım ve sanayi sektörleri GSYİH deflatörleri üzerinden hesaplanmıştır.

Çalışmada dışa açıklık oranının ticaretin serbestleştirilme derecesini temsil ettiği kabul edilmiştir. Dış ticaret yoluyla iç ve dış piyasalarda oluşan fiyatların karşılıklı etkileşim içine girmesiyle birlikte oluşan etkileri ayırıştırma olanağı vermese de bu oranın iç ticaret hadlerinin gelişim yönü konusunda açıklayıcı olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, ülkenin dış ticarete dışa açıklığını temsil etmek üzere ihracat ve ithalat toplamından oluşan dış ticaret hacminin GSYİH'ya oranı $(X + M_t / GSYİH_t)$, modelin açıklayıcı değişkenleri arasında yer almıştır. $(X + M_t / GSYİH_t)$ oranı iç ticaret hadlerini pozitif yönde etkiliyorsa ticaretin serbestleştirilmesinin tarım sektörü lehine geliştiğini ve tarım sektörüne net gelir transferi gerçekleştiğini göstermektedir.

İç ticaret hadlerini açıkladığı düşünülen diğer değişken, tarım sektörünün sanayi sektörü karşısındaki görece üretim düzeyidir. Sektör düzeyinde gerçekleşen mal fiyatları, piyasa ekonomisi koşullarında arz ve talep tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle tarım ve sanayi sektörleri için piyasa fiyatları o dönem arzını temsil eden sektörel GSYİH tarafından belirlenmektedir. Ancak tarımsal ürünler söz konusu olduğunda, cari yıl üretim düzeyi ile piyasada oluşan fiyat arasında dönemsel bir gecikme ortaya çıkmaktadır. Tarım sektörü cari yıl üretim düzeyi, aslında bir önceki yılın fiyatı tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle, tarım sektörünün bir önceki dönem üretim düzeyinin sanayi sektörü karşısındaki görece üretim düzeyi $(GSYİHT_{t-1} / GSYİHS_t)$, bağımlı değişkenin açıklayıcısı olarak tanımlanmıştır. Tarımsal ürünlerin sanayi ürünleri karşısındaki görece arzı artacak olursa, diğer şartların sabit olduğu durumda, bu gelişme tarımsal ürünlerin görece fiyatlarını aşağıya çekecektir. Dolayısıyla tahmin eşitliğinde yer alan $(GSYİHT_{t-1} / GSYİHS_t)$ değişkeni önündeki katsayının negatif olması beklenmektedir.

Cari yılın iç ticaret haddini açıkladığı düşünülen bir başka önemli değişken, bir önceki dönem gerçekleşen iç ticaret haddi $\dot{I}TH_{t-1}$ olarak tahmin eşitliğinde yer almıştır. Piyasa aksaklıkları, çoğu zaman denge piyasa fiyatının gecikmeli olarak oluşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle geçmiş dönem fiyatları yeni piyasa fiyatının oluşum sürecinde etkisini sürdürebilmektedir. Buna göre bir önceki dönemin göreceli fiyatları takip eden dönemin göreceli fiyatlarını pozitif yönde etkiliyorsa tahmin eşitliğinde iç ticaret hadlerinin önündeki katsayının işareti pozitif olacaktır.

İç ticaret hadlerini etkileyen bir başka açıklayıcı değişken de tarım sektörünün sanayi sektörü karşısındaki göreceli verimliliğini temsil etmek üzere (VT_t/VSt) değişkeni olarak tahmin eşitliğine dahil edilmiştir. Burada tanımlanmış olan verimlilik ilgili sektörün işgücü verimliliğidir. Sektörel verimlilik oranı, tarım ve sanayi sektörlerindeki üretimin, o üretime katılan işgücüne bölünmesiyle elde edilen bir orandır. Eğer iç ticaret hadlerinin gelişimi sektörlerin verimlilik artışıyla paralel geliyorsa tahmin eşitliğinde (VT_t/VSt) oranının önündeki katsayı pozitif değer alacaktır. Bu durum, tarım sektörüne yönelik reel gelir transferi olduğu anlamına gelmektedir. Tahmin eşitliğinde, diğer şartların değişmediği varsayımı altında, verimlilik oranının gelişimi ile İTH arasındaki ilişkinin ters yönlü gelişmesi beklenmektedir.

Çalışmada, tüm açıklayıcı değişkenlerin durağanlığı Birim Kök Testi ile sınanmış ve bütün değişkenlerin birim kök içerdikleri görülmüştür. Değişkenlerin durağanlığını sağlamak üzere serilerin birinci farkları alınarak çalışmaya devam edilmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, İTH'nin bağımsız değişkenlerin nedeni olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte tüm açıklayıcı değişkenlerin İTH'ni etkileyen değişkenler olduğu saptanmıştır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre tahmincilerimiz, eşitliklerin En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilebileceğini göstermiştir.

Çalışmada tanımlanmış modeller, 1990-2009 dönemine ait Türkiye İstatistik Kurumu'ndan sağlanan üçer aylık veriler kullanılarak tahmin edilmiştir.

5. BULGULAR

Türkiye'de ticaretin serbestleştirilmesinin İTH üzerindeki etkisini açıklamak üzere, 1990-2009 dönemine ait üç ayrı model üzerinden yapılan tahmin sonuçları Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. İTH İçin EKK Yöntemine Göre Tahmin Sonuçları (1990-2009)

<i>İTH</i>	Model 1	Model 2	Model 3
<i>Sabit</i>	0.002 (0.163)	0.002 (0.163)	0.002 (0.208)
$(GSY\dot{I}HT_{t-1}/GSY\dot{I}HS_t)$	-0.063 (-2.322)**	-0.090 (-3.149)**	-0.090 (-2.049)**
$(X + M_t/GSY\dot{I}H_t)$	0.475 (5.111)*	0.399 (4.182)*	0.399 (4.151)*
$\dot{I}TH_{t-1}$		-0.246 (-2.498)*	-0.246 (-2.479)*
(VT_t/VSt)			0.001 (0.015)
R^2	0.348	0.414	0.382
F	21.835	17.455	12.914
BG	21.349	1.453	1.440
AIC	-1.373	-1.415	-1.389

*Katsayı tahminleri altında verilen parantez içindeki değerler, tahminlerin t değerleridir. * işareti %5 ve ** işareti %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Model 4'de karşılaşılan serisel korelasyon problemi için standart hatalar Newey-west değişen varyans ve serisel korelasyon Robust Varcov matrisi ile tahmin edilmiştir.

Çalışmanın ilk adımı İTH'nin yukarıda tanımlanmış olan bağımsız değişkenlerle ilişkisini test etmek üzere bir baz modelin (eşitlik 1) tanımlanması olmuştur.

$$\dot{I}TH_t = \alpha + \beta_1 \left(\frac{GSY\dot{I}HT_{t-1}}{GSY\dot{I}HS_t} \right) + \beta_2 \left(\frac{(X+M)_t}{GSY\dot{I}H_t} \right) + U_i \quad (1)$$

İTH için tahmini yapılan birinci modelden elde edilen sonuçlara göre kesim katsayısı haricinde diğer iki değişkenin anlamlı olduğu, katsayı tahminleri altında verilen parantez içindeki t istatistiklerinden anlaşılmaktadır. Tahmin sonucu İTH'ni $(GSY\dot{I}HT_{t-1}/GSY\dot{I}HS_t)$ değişkeni negatif ve anlamlı bir şekilde etkilerken, $(X + M_t/GSY\dot{I}H_t)$ ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. F testi sonucundan, kurulan modelin genel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Fakat serisel korelasyon için yapılan Breusch-Godfrey (BG) testi sonucu serisel korelasyon problemi ortaya çıktığı görülmektedir. Bu problemi gidermek için bağımlı değişkenin bir dönem gecikmesi ($\dot{I}TH_{t-1}$) modele eklenerek ikinci model (eşitlik 2) elde edilmiştir.

$$\dot{I}TH_t = \alpha + \beta_1 \left(\frac{GSY\dot{I}HT_{t-1}}{GSY\dot{I}HS_t} \right) + \beta_2 \left(\frac{(X+M)_t}{GSY\dot{I}H_t} \right) + \beta_3 (\dot{I}TH_{t-1}) + U_i \quad (2)$$

Tahmini yapılan ikinci modelden elde edilen sonuçlara göre kesim katsayısı haricinde diğer üç değişkenin anlamlı olduğu katsayı tahminleri altında verilen parantez içindeki t istatistiklerinden anlaşılmaktadır. Tahminler sonucu İTH'ni, $(GSY\dot{I}HT_{t-1}/GSY\dot{I}HS_t)$ negatif ve anlamlı bir şekilde etkilerken; $(X + M_t/GSY\dot{I}H_t)$, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Bunun yanı sıra serisel korelasyon problemini gidermek için kullanılan $\dot{I}TH_{t-1}$ de istatistiki olarak negatif ve anlamlı bulunmuştur. Yapılan F testinden kurulan modelin genel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Breusch-Godfrey (BG) testi sonucuna göre, serisel korelasyon problemi eklenen bağımlı değişkenin gecikmesi ile giderilmiştir. Akaike Bilgi Kriteri (AIC)'den de Model 2' nin Model 1'e göre daha tercih edilir olduğu görülmektedir. İç ticaret hadlerini etkilediği düşünülen sektörlerarası verimlilik oranı değişkeni (VT_t/VS_t) olarak tahmin eşitliğine eklenerek üçüncü model elde edilmiştir (eşitlik 3).

$$\dot{I}TH_t = \alpha + \beta_1 \left(\frac{GSY\dot{I}HT_{t-1}}{GSY\dot{I}HS_t} \right) + \beta_2 \left(\frac{(X+M)_t}{GSY\dot{I}H_t} \right) + \beta_3 (\dot{I}TH_{t-1}) + \beta_4 \left(\frac{VT_t}{VS_t} \right) + U_i \quad (3)$$

Tahmini yapılan üçüncü modelden elde edilen sonuçlara göre kesim katsayısı haricinde diğer üç değişkenin anlamlı olduğu, katsayı tahminleri altında verilen parantez içindeki t istatistiklerinden anlaşılmaktadır. Tahminlere göre $(GSY\dot{I}HT_{t-1}/GSY\dot{I}HS_t)$, İTH'ni negatif ve anlamlı bir şekilde etkilerken; $(X + M_t/GSY\dot{I}H_t)$, İTH'ni pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Bunun yanı sıra serisel korelasyon problemini gidermek için kullanılan bağımlı değişkenin bir dönem gecikmesi ($\dot{I}TH_{t-1}$) de istatistiksel olarak negatif ve anlamlı bulunmuştur. Baz modele eklenen (VT_t/VS_t) değişkenin istatistiksel olarak anlamsız olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan F testi sonuçlarından kurulan modelin genel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca serisel korelasyon için yapılan Breusch-Godfrey (BG) testi sonucunda serisel korelasyon probleminin olmadığı görülmüştür. Yeni değişkenin anlamsızlığı AIC'de Model 2'ye göre ciddi bir düşme yaratmıştır. AIC'e göre İTH için seçilen en iyi modelin Model 2 olduğu anlaşılmıştır.

İTH'ni açıklayan modelin (eşitlik 2) tahmin sonuçlarına göre β_1 katsayısının işareti beklendiği gibi negatif bulunmuştur. Tarımsal üretimin görece olarak artması halinde, tarımsal ürünlerin görece fiyatları düşmekte ve İTH'ni düşüren bir etki yaratmaktadır. Tarımsal ürünlerin fiyatları, bir önceki dönem üretimi tarafından belirlenirken, sanayi ürünlerinin fiyatları cari yıl üretimi tarafından belirlenmektedir. β_3 katsayısı, bir önceki dönemin görece fiyatlarının takip eden dönemin görece fiyatlarını negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Bu durum üretimin fiyat değişimlerine bir dönemlik gecikmeyle uyum sağladığını göstermektedir.

β_1 ve β_3 katsayıları her iki sektörde de fiyatların serbest piyasa koşullarında belirlenmekte olduğunu göstermiştir. β_2 katsayısına göre ticaretin serbestleştirilmesi İTH'ni tarım sektörü lehine pozitif yönde etkilemektedir.

6. SONUÇ

Tarım ve sanayi malları fiyatlarındaki görece gelişmeyi yansıtan iç ticaret hadleri, sektörel bölüşüm ilişkilerini ve dolayısıyla gelir dağılımını yönlendiren önemli bir göstergedir. Türkiye’de sektörel mal fiyatlarının oluşumuna müdahale ile fiyat makası yaratarak kaynakların ve gelirin sektörel dağılımına yön veren uygulamalar kalkınma politikasının önemli bir aracı olarak görülmüştür. Fiyat makası politikası İkinci Dünya Savaşı’na kadar geçen dönemde tarımsal ürünlerin fiyatlarını işgücü ve girdi maliyeti olarak gören ve tarımsal ürünlerin fiyatlarını baskı altına alarak sanayi sektörüne sermaye birikimi sağlayan politikaların bir aracı olarak uygulanmıştır. Fiyat makası politikası İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarımsal ürünlerin fiyatlarını üreticilerin geliri ve iç talebin kaynağı olarak gören ve talep yönlü politikalar doğrultusunda tarımda gelir artışı sağlamaya yönelik politikaların bir aracı olmuştur.

Türkiye ekonomisi 1980’li yıllarla birlikte başladığı ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde çok önemli bir noktaya gelmiş bulunmaktadır. Sanayi sektörü mallarının fiyatları iç ve dış pazarı temsil eden arz ve talep koşullarında belirlenirken, tarım sektörü fiyatları da DTÖ Tarım Anlaşması’nın gereği olarak giderek serbestleşmekte olan ticaretin etkisiyle dünya fiyatlarıyla eşitleme sürecine girmektedir. Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşların da yönlendirmesiyle birlikte tarım sektörünü destekleyen politikalardan vazgeçilmesi ve ticaretin daha da serbestleştirilmesinin tarımsal ürünlerin sanayi ürünleri karşısındaki görece fiyatlarını ve dolayısıyla tarım sektöründeki refahı nasıl etkilemekte olduğu konusu araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de 1990-2009 döneminde sektörlerarası fiyat hareketlerinin gelişimi, İTH göstergesi yardımıyla analiz edilmiştir. Türkiye’de ticaretin serbestleştirilmesinin İTH üzerindeki etkisini değerlendirme fırsatı veren çalışmada, iç ticaret hadlerindeki değişimi açıklayan faktörler saptanmaya çalışılmıştır.

İTH, görece fiyat hareketlerinin ekonomik kriz dönemlerinden ve tarım sektöründeki yapısal dönüşümden büyük ölçüde etkilenmekte olduğunu göstermiştir. Ekonomik kriz dönemlerinde asimetrik fiyat hareketleri tarım sektörü aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. İTH endeksine göre 1994 ekonomik kriz yılı hariç 1990-1998 döneminde fiyat makası tarım sektörü lehine bir gelişme göstermiştir. 1999 yılı ile başlayan ve 2001 ekonomik krizinde dibe vuran İTH endeksi, 2001-2004 döneminde toparlanmış görünse de son dönem fiyat hareketlerinin tarım sektörü aleyhine gelişmekte olduğu saptanmıştır.

Çalışmada ticaretin serbestleştirilmesinin tarım ve sanayi sektörleri arasındaki görece fiyat hareketlerini yansıtan İTH göstergesi üzerindeki etkisini görmek üzere, Türkiye ekonomisine ait veriler yardımıyla istatistik biliminin kabul sınırları içerisinde anlamlı olarak kabul edilen temel eşitlik oluşturulmuş ve EKK yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmanın bu adımındaki bulgulara göre, tarım sektörünün sanayi sektörü karşısındaki görece üretim artışının ve bir önceki dönem İTH’nin cari dönem İTH’ne etkisi negatif olarak bulunmuştur. Bu iki bulgu Türkiye ekonomisinde iç ticaret hadlerini yönlendiren sektörel fiyatların büyük ölçüde piyasa dinamikleri tarafından belirlendiğini göstermiştir.

Çalışmanın bulgularına göre ticaretin serbestleştirilmesini temsil eden dış ticarete dış açıklık oranı ile İTH arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Türkiye’de İTH tarım lehine gelişmeye de çalışmanın bulguları, ticaretin serbestleştirilmesinin İTH’ni tarım sektöründen yana etkilemekte olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de ticaretin serbestleştirilmesi ve küresel ekonomiyle bütünleşme yönündeki uygulamaların biçimlendirdiği dönüşümün iç ticaret hadlerine yansıyan etkisini değerlendirirken, bu sürecin tarım ve sanayi sektörleri fiyatlarını birlikte etkilemekte olduğunu ve İTH’deki değişimin her iki sektörün fiyatlarındaki değişimin ortak bir sonucu olarak gerçekleştiğini unutmamak gerekmektedir.

2000'li yıllara girildiğinde tarım sektörünün ülke üretimi ve istihdamı içindeki payı giderek azalmaktadır. Türkiye tarım ürünleri ticaretinde net ihracatçı olma özelliğini korumakta, tarımsal ürünlerin ihracatı ithalatından daha büyük bir hızla artmaktadır. Türkiye'de iç pazarın ithal ürünlerle rekabeti ve fiyatlara etkisi konusundaki düzenlemelerin, tarım sektörü söz konusu olduğunda, sanayi sektörüne yönelik uygulamalara kıyasla korumacı eğilimini sürdürmekte olduğu gözlenmektedir. Türkiye'de gözlenen bu dinamikler tarım sektörü fiyatlarının sanayi sektörü fiyatları karşısındaki gelişimini etkilemektedir. Aynı dönemde, sanayi sektörünün tarım sektörüne kıyasla küresel ekonomiyle daha fazla bütünleşmiş olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla sanayi sektörü dış pazarın düşük fiyatlarının baskısını daha fazla hissetmektedir. Bu nedenle ticaretin serbestleştirilmesinin görece fiyat değişimini tarım sektörü lehine etkilediği gözden kaçırılmamalıdır. Çalışmanın bulguları, bu koşullar korunduğu ölçüde, ticaretin serbestleştirilmesinin İTH üzerindeki etkisinin tarım sektörü lehine olacağını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aerni, P. (2007).** Editorial: Agriculture in Turkey-Structural Change, Sustainability and EU Compatibility. *International Journal of Agricultural Resources, Governance and Ecology*, 6(4/5), 429-439.
- Amin, A., Douya, E. ve Mbeah, A. (2002).** The Impact of Trade Liberalization and Domestic Policy Reforms on the Agricultural Sector in Cameroon. *Globalization and the Developing Countries: Emerging Strategies for Rural Development and Poverty Alleviation*, Editor: D. Bigman, New York: Oxford University Press.
- Anderson K., Martin, W., Mensbrugge V. D. D. (2006).** Distortions the World Trade: Impacts on Agricultural Markets and Farm Incomes. *Review of Agricultural Economics*, 28(2), 168-194.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler 2006 Yılı Raporu (2006).** *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset*, Ankara, (erişim tarihi 12 Temmuz 2010) <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/yazilar-BSB/BSB2006-Final.pdf>
- Blake, A., McKay, A. ve Morrissey, O. (2002).** The Impact on Uganda of Agricultural Trade Liberalization. *Journal of Agricultural Economics*, 52, 365-381.
- Boratav, K. (2001).** Movements of Relative Agricultural Prices in Sub-Saharan Africa. *Cambridge Journal of Economics*, 25, 395-416.
- Boratav, K. (2009).** Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi. *Mülkiye*, XXXIII (262), 9-24.
- Campa, J. ve Goldberg, L. (2005).** Exchange Rate Pass Through into Import Prices. *Review of Economics and Statistics*, 87(4), 679-690.
- Campa, J. ve Goldberg, L. (2006).** Pass-through of Exchange Rates to Consumption Prices: What Has Changed and Why?. *Federal Reserve Bank of New York Working Paper*.

- Carter, C.A. ve Zhu, J. (2009).** Trade Liberalization and Agricultural Terms of Trade in China: Price Scissors Revisited. *Contributed Paper Prepared for Presentation at the International Association of Agricultural Economists Conference, Beijing, China, August, 16-22.*
- Celasun, M. (1986).** Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey 1978-1983. *METU Studies in Development*, 13(1-2), 193-216.
- Çakmak, E. H. (2007).** Trade Liberalization and Turkish Agriculture: Threat or Opportunity. *Cal-Med Workshop III*, Barcelona.
- Derviş, K. ve Robinson, S. (1980).** The Sources and Structure of Income Inequality in Turkey 1950-1973. E. Özbudun ve A. Ulusan (Editörler), *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, New York: Holmes&Meier.
- Ghosh, J. (1988).** Intersectoral Terms of Trade, Agricultural Growth and the Pattern of Demand. *Social Scientist*, 16(4), 9-27.
- Gingrich C. D. Ve Garber, J. D. (2009).** Trade Liberalization's Impact on Agriculture in Low Income Countries: A Comparison of El Salvador and Costa Rica. *The Journal of Developing Areas*, 43(2), 1-17.
- Haberler, G. (1950).** Some Problems in the Pure Theory of International Trade. *Economic Journal*, 60, 223-240.
- Hossain, A. A. (2008).** The Agricultural Terms of Trade in Bangladesh: An Econometric Analysis of Trends and Movements: 1952-2006. *Australian Economic Papers*, 47(1), 38-52.
- Kazgan, G. (2003).** *Tarım ve Gelişme*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2009).** *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi, 22. Basım.
- Knight, J. (1995).** Price Scissors and Intersectoral Resource Transfers: Who Paid for Industrialization in China?. *Oxford Economic Papers*, 47, 117-135.
- Krugman, P. R. and Obstfeld, M. (2009).** *International Economics: Theory and Policy*. Eighth Edition, Boston, Pearson Addison Wesley.
- Lewis, S. R. (1968).** Effects of Trade Policy on Domestic Relative Prices: Pakistan 1951-1964. *The American Economic Review*, 58(1), 60-78.
- Mallick, S. ve Marques, H. (2008).** Exchange Rate Transmission into Industry-Level Export Prices: A Table of Two Policy Regimes in India. *IMF Staff Papers*, 55(1), 83-108.
- Mamingi, N. (1996).** How Prices and Macroeconomic Policies Affect Agricultural Supply and the Environment. *Policy Research Working Paper*, 1645, World Bank.
- Mollick, V. A., Faria, R. J., Albuquerque, P. H. ve Leon-Ledesma, A. M. (2008).** Can Globalization Stop the Decline in Commodities' Terms of Trade?. *Cambridge Journal of Economics*, 32, 683-701.
- Pamuk, Ş. (2009).** Türkiye'de Tarım ve İktisadi Gelişme. *Mülkiye*, Cilt: XXXIII, Sayı: 262, 63-76.
- Persons, C. R. ve Sato, K. (2008).** New Estimates of Exchange Rate Pass-Through in Japanese Exports. *International Journal of Finance and Economics*, 13(2), 174-183.
- Prebisch, R. (1959).** Commercial Policy in the Underdeveloped Countries. *American Economic Review Papers and Proceedings*, 49, 251-273.

- Prebisch, R. (1962).** The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems. *Economic Bulletin for Latin America*, 7(1), 1-22.
- Sah, R. K. ve Stiglitz, J. (1984).** The Economics of Price Scissors. *The American Economic Review*, 74(1), 125-138.
- Sah, R. K. ve Stiglitz, J. (1987).** Price Scissors and Structure of the Economy. *The Quarterly Journal of Economics*, 102(1), 109-134.
- Singer, H. (1950).** The Distribution of Gains Between Borrowing and Investing Countries. *American Economic Review Papers and Proceedings*, 40, 473-485.
- Storm, S. (2003).** Transition Problems in Policy Reform: Agricultural Trade Liberalization in India. *Review of Development Economics*, 7, 406-418.
- Tezel, Y. S. (1994).** *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Türkiye Araştırmaları No:10, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tyagi, D. S.(1987).** Domestic Terms of Trade and Their Effect on Supply and Demand for the Agricultural Sector. *Economic and Political Weekly, Review of Agriculture*, 22 (13).
- Ünsal, E. (2005).** *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadi*. İmaj Yayınevi, Ankara.
- Warr, P. (2008).** The Transmission of Import Prices to Domestic Prices: An Application to Indonesia. *Applied Economics Letters*, 15, 499-503.
- World Bank, (2008).** *Agriculture for Development*. World Bank Development Report.

